

Između vjere i sudbine: arhitektura bosanskih franjevaca i osmansko razaranje

MIROSLAV MALINOVIĆ

Arhitektonsko-građevinsko-geodetski fakultet

Univerziteta u Banjoj Luci

Faculty of Architecture, Civil Engineering and Geodesy,

University of Banja Luka

E-mail: miroslav.malinovic@aggf.unibl.org

DOI: <https://doi.org/10.47960/2712-1844.2025.11.115>

UDK: 27-789.32 (497.6)

Pregledni rad

Primljeno: 27. veljače 2025.

Prihvaćeno: 20. svibnja 2025.

Sažetak

Ubrzo nakon prvoga službenog posjeta franjevaca Bosni 1248., uslijedilo je naseljavanje franjevačkih redovnika u Bosni 1291. godine. Uz vjerske i duhovne aktivnosti, bosanski franjevci radili su na trajnom rješavanju pitanja hereze u Bosni, što je prethodilo osnivanju Bosanskoga vikarijata 1340. godine. Vikarijat je obuhvaćao dvije kustodije 1349. godine. Tijekom sljedećih 40 godina, Vikarijat je narastao na sedam kustodija i 35 samostana koji su se protezali izvan bosanskih granica. Ta područja uključivala su Slavoniju, Rašku, Hrvatsku, Dalmaciju, južnu Mađarsku i Vlašku.

Franjevačka arhitektura prije osmanskog osvajanja odražava sintezu europskih umjetničkih tokova prilagođenih lokalnim potrebama. Značajna građevinska aktivnost širom Vikarijata rezultirala je brojnim crkvama i samostanima. Budući da su se franjevci uspješno ukorijenili kao reprezentativni crkveni predstavnici rimokatolika u Bosni, njihovi posjedi širom zemlje odlučujuće su utjecali na sliku krajolika sakralne arhitekture. Ključni primjeri, poput samostana u Milima i crkve svetog Luke u Jajcu, svjedoče o stupnju razvijenosti srednjovjekovne arhitekture u Bosni. Međutim, osmanska osvajanja prekinula su kontinuirani razvoj, uz uništenje ili značajnu degradaciju mnogih objekata.

Rad prikazuje arhitektonske aktivnosti bosanskih franjevaca unutar Bosanskoga vikarijata prije osmanske invazije 1463. godine i posljedice koje je pad Bosanskoga Kraljevstva imao na sakralnu arhitekturu regije. Fokus

je na analizi uništenja brojnih sakralnih objekata, unatoč Ahdnami koju je fra Anđeo Zvizdović isposlovao kod sultana Mehmeda Osvajača kao formalno jamstvo vjerskih sloboda. Nadalje, rad prikazuje razvoj i uništenje pojedinih samostanskih lokaliteta današnjih, postojećih samostana u provinciji Bosna Srebrena, ističući posljedice pada Kraljevstva.

Istraživanje se temelji na interdisciplinarnom pristupu koji uključuje povijesnu analizu iz dostupnih izvora, objavljenih radova povjesničara i arheologa, pregleda izvješća arheoloških nalaza i interpretaciju relevantne arhitektonske dokumentacije, dok su korišteni još i podatci o papinskim bulama, osmanskim poveljama i drugi izvodi iz arhivskih spisa.

Rad ističe značaj očuvanja preostalih fragmenata franjevačke graditeljske djelatnosti iz predturskoga doba kao vitalnog dijela kulturnog identiteta Bosne i Hercegovine, a istovremeno sugerira potrebu za dodatnim arheološkim istraživanjima kako bi se unaprijedilo razumijevanje i zaštita ove baštine.

Ključne riječi: franjevci; Bosanski vikarijat; arhitektura; Bosansko Kraljevstvo; Osmansko Carstvo.

Between Faith and Fate: Bosnian Franciscan Architecture and the Ottoman Onslaught

Review article

Received: 27 February 2025

Accepted: 20 May 2025

Summary

Soon after the first official Franciscan visit to Bosnia in 1248, the permanent settlement of the Franciscan friars in Bosnia followed in 1291. Alongside their religious and spiritual activities, Bosnian Franciscans worked to permanently resolve the issue of heresy in Bosnia, which preceded the establishment of the Bosnian Vicariate in 1340. By 1349, the Vicariate encompassed two custodies. Over the next 40 years, it expanded to seven custodies and 35 convents, extending beyond the borders of Bosnia to include Slavonia, Serbia, Croatia, Dalmatia, Southern Hungary, and Wallachia.

The Franciscan architecture before the Ottoman conquest reflects a synthesis of European artistic mainstreams adapted to local needs. Significant construction activities throughout the Vicariate resulted in numerous churches and convents. Since the Franciscans successfully rooted themse-

lives as the principal ecclesiastical representatives of Roman Catholics in Bosnia, their properties across the country had a decisive influence on the sacred architectural landscape. Key examples, such as the convent in Mile and the Church of St. Luke in Jajce, testify to the development of medieval architecture in Bosnia. However, the Ottoman conquests abruptly ended this continuity, leading to the destruction or significant degradation of many structures.

This paper examines the architectural activities of Bosnian Franciscans within the Bosnian Vicariate before the Ottoman invasion of 1463 and the impact of the fall of the Kingdom of Bosnia on the region's sacred architecture. The focus is on analysing the destruction of numerous sacred sites, despite the Ahdname signed by Friar Anđeo Zvizdović and Sultan Mehmed the Conqueror as a formal guarantee of religious freedoms. Furthermore, the study highlights the development and eventual destruction of specific convent sites that survive today in the Province of Bosna Argentina, emphasizing the consequences of the Kingdom's fall.

The research is based on an interdisciplinary approach that includes historical analysis using available published works by historians and archaeologists, a review of archaeological findings, and the interpretation of relevant architectural documentation. Additionally, the study draws on sources such as papal bulls, Ottoman charters, and other excerpts from archival records.

The paper underscores the importance of preserving the remaining fragments of Franciscan building heritage from the pre-Ottoman era as a vital part of Bosnia and Herzegovina's cultural identity while advocating for further research to enhance the understanding and protection of this heritage.

Keywords: Franciscans; Bosnian Vicariate; architecture; Kingdom of Bosnia; Ottoman Empire.

Uvod

Povijesno referenciranje djelatnosti bosanskih franjevac često se veže za opću periodizaciju tokova u Bosni, a to su: doba prije osmanske vladavine, razdoblje od dolaska prvih franjevac u Bosnu do 1463., razdoblje osmanske vladavine od 1463. do 1878. (formalno 1908.), razdoblje austro-ugarske vlasti od 1878. do 1918., potom vrijeme Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije i Drugi svjetski rat od 1918. do 1945., vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od 1945. do 1992., Građanski rat u Bosni Hercegovini od

1991. do 1995., te suvremena (postdejtonska) Bosna i Hercegovina od 1995. godine pa nadalje. Vremenski obuhvat ovoga rada je upravo prvo razdoblje franjevačke prisutnosti u Bosni, kada su se uspostavile, kasnije će se pokazati, neraskidive veze između bosanskoga puka i franjevaca, a koje će dubokom ukorijenjenošću prebroditi sve povijesne izazove koji će se u nadolazećim stoljećima naći pred zemljom.

Slika 1. Bosna za vrijeme bana Stjepana II. Kotromanića (1322.-1353.).¹

Povijest Bosne od sredine XIII. do početka XIV. stoljeća obilježena je povremenim borbama za moć između obitelji Šubić i Kotromanić. Taj sukob završio je 1322. godine, kada je Stjepan II. Kotromanić²

¹ IGNACIJE GAVRAN, *Suputnici bosanske povijesti: sedam stoljeća djelovanja bosanskih franjevaca*, Sarajevo, ³2010., str. 28.

² Stjepan II. Kotromanić (1292.-1353.) bio je ban Bosne iz dinastije Kotromanića, koji je vladao od 1322. do 1353. godine. Poznat je po učvršćivanju vlasti, širenju teritorija Bosne izašavši na Savu, Drinu i Jadran od Omiša do Dubrovnika, te jačanju političkog i ekonomskog značaja bosanske države. Tijekom njegove vladavine Bosna je postala snažan regionalni čimbenik, a Stjepan II. uspješno

postao ban. Do svoje smrti 1353. godine uspio je pripojiti teritorije na sjeveru i zapadu, kao i Hum i dijelove Dalmacije (Slika 1). Naslijedio ga je njegov nećak Tvrtko I.,³ koji je, nakon dugotrajne borbe s plemstvom i obiteljskih sukoba, stekao potpunu kontrolu nad zemljom 1367. godine. Pod Tvrtkom, Bosna je narasla u veličini i moći, konačno ostvarivši neovisnost i to na razini kraljevstva 1377. godine. Međutim, nakon Tvrtkove smrti 1391. godine, Bosna je ušla u dugo razdoblje (pr)opadanja.

Osmansko Carstvo već je započelo svoje osvajanje Europe i predstavljalo je veliku prijetnju Balkanu tijekom kraja XIV. i prve polovice XV. stoljeća. Primjerice, bitka na Kosovu koja je nagovijestila pad Kneževine Moravske Srbije⁴ odigrala se 1389. godine. Konačno, nakon desetljeća političke i društvene nestabilnosti, Osmanlije su zarobili i pogubili bosanskoga kralja Stjepana Tomaševića⁵ 1463. godine, dok se otpor nastavio na sjeveru i zapadu još nekoliko desetljeća

je balansirao odnose s Ugarskom, Dubrovnikom i srpskim državama, osiguravajući unutarnju stabilnost i međunarodni ugled.

³ Tvrtko I. Kotromanić (1338.-1391.) bio je prvi kralj Bosne, koji je vladao od 1377. do 1391. godine. Tijekom svoje vladavine, Bosna je doživjela vrhunac političke, teritorijalne i ekonomske moći. Okrunjen u Milima, Tvrtko I. proglasio se kraljem s titulom nad Srbijom, Bosnom, Pomorjem, Humskom zemljom, Donjim Krajima, Zapadnim Stranama, Usorom i Podrinjem, čime je istaknuo ambiciju stvaranja moćne države na Balkanu. Pod njegovim vodstvom Bosna je proširila svoje granice na dijelove Dalmacije, Zete i Raške, dok su trgovački odnosi s Dubrovnikom i Venecijom doprinosili gospodarskom razvoju. Tvrtko je ostao zapamćen kao jedan od najsposobnijih vladara srednjovjekovne Bosne.

⁴ Kneževina Moravska Srbija historiografski je naziv za jednu od najznačajnijih srpskih srednjovjekovnih državnih tvorevina, nastalu nakon raspada Srpskoga carstva 1371. godine. Formirala se kao zasebna oblast još za vrijeme vlasti cara Stefana Uroša (1355.-1371.), a nakon njegove smrti knez Lazar Hrebeljanović (1329.-1389.) učvršćuje vlast (1371.-1389.) nad područjem sliva Velike, Zapadne i Južne Morave.

⁵ Stjepan Tomašević (1438.-1463.) bio je posljednji kralj Bosne, koji je vladao od 1461. do 1463. godine. Sin kralja Stjepana Tomaša (1411.-1461.) i krstjanke Vojače, Stjepan Tomašević preuzeo je prijestolje u turbulentnom razdoblju pred osmansko osvajanje Bosne. Njegova kratka vladavina obilježena je pokušajima da osigura međunarodnu podršku protiv Osmanlija, uključujući savez s Papinskom Državom i Ugarskom. Stjepanova supruga bila je Jelena Branković (kasnije Mara ili Marija) (1447.-1498.), najstarija kći srpskoga despota, Lazara Brankovića i Jelene (Helene) Paleolog. Po ocu, Stjepanovi polubrat i polusestra bili su Sigismund i Katarina (od majke kraljice Katarine Kosače-Kotromanić).

pod vodstvom Berislavića. Južne regije Bosne – Hercegovina, pale su 1482., a Jajačka banovina, posljednje značajno uporište bivšega bosanskog teritorija pod ugarskom kontrolom, posljednje je pokleknuo 1527. godine.

Franjevačke aktivnosti, u kontekstu uspostavljanja pastoralne brige za katolike u Bosni i šire, gradnje samostana i crkvi, doprinosa opismenjavanju i općoj društvenoj slici Bosne nasilno su prekinute upravo posljedičnim padom Kraljevstva čime su bespovratno uništeni brojni samostani i crkve.

Ovaj se rad bavi pregledom poznatih ostvarenja, znanstveno poduprtih nalaza i čvrstih pretpostavki o mogućim lokacijama i povijesno istraženih slojeva franjevačke arhitekture u Bosni, a čiji je razvoj prekinut raspadom Kraljevstva i uspostavom osmanske suverene vlasti. Cilj rada je pokazati razinu razvoja graditeljske djelatnosti bosanskih franjevaca i domete tih ostvarenja u svjetlu razumijevanja posljedica raspada Kraljevstva i uzročno gubitka značajnoga korpusa arhitektonskih ostvarenja koja su utjecala na stvaranje krajolika srednjovjekovne Bosne.

Pregled povijesnog konteksta

Dolazak franjevaca u Bosnu (1248.-1291.), osnutak Bosanskoga vikarijata (1340.) i pad Bosanskoga Kraljevstva

Teritorij koji je danas poznat kao Bosna i Hercegovina, jedna država, relativno je mlad pojam ako se uzme u obzir postojanje srednjovjekovne Bosne. Teritorij Bosne i Hercegovine, u približnim granicama poznatim danas, formiran je tek nakon Berlinskoga kongresa 1878. godine, i posljedične okupacije koju je izvršila Austro-Ugarska Monarhija. Te su granice u najvećoj mjeri sačuvane sve do danas, a država unutar njih službeno se naziva Bosna i Hercegovina.⁶

Iako postoje važni tragovi ljudskih naselja iz prapovijesnoga razdoblja širom Bosne, što je potvrđeno u brojnim arheološkim iskopavanjima i povijesnim raspravama, precizniji podatci o prostornoj dispoziciji i prisutnosti - rasprostranjenosti plemena i skupina naroda bilježe

⁶ I. GAVRAN, *nav. dj.*, str. 26.

se tek u VII. stoljeću. Ipak, sve do XI. ili XII. stoljeća, situacija nije dovoljno jasna u smislu njihove vjerske i etničke pripadnosti. Južni Slaveni, koji su do tada stigli na Balkan, pokršteni su između VII. i IX. stoljeća; tako se prvi dokazi o Bosanskoj biskupiji, koja je prvo pripadala Splitskoj nadbiskupiji, kasnije Baru, a konačno Dubrovniku, pojavljuju u XI. stoljeću.⁷ Bosanski biskupi u XII. i XIII. stoljeću ređeni su u Dubrovniku, nosili su narodna imena i upotrebljavali slavenski jezik u službi Božjoj. Također, u XII. stoljeću, otvoreno je pitanje Crkve bosanske. Određeni broj bosanskih stanovnika, koji su se sami nazivali jednostavno kršćanima (krstjani), pripadao je toj Crkvi.

Krajem XII. stoljeća Vukan⁸ (Nemanjić) pisao je papi Inocentu III. kako bi se požalio na krivovjerje koje se pojavilo u Bosni. Naveo je da je čak i vladar, ban Kulin, bio pod utjecajem krivovjerja. Ubrzo je papa poslao svoga legata, Ivana de Casamarisa, da istraži situaciju. De Casamaris je na Bilinu polju, na teritoriju današnje Zenice, 8. travnja 1203. postigao dogovor⁹ s predstavnicima krstjana u prisustvu bana Kulina da priznaju Rimsku crkvu, da se neće nazivati krstjanima i da neće surađivati s drugim krivovjercima.¹⁰

⁷ *Isto*, str. 28.

⁸ Vukan Nemanjić (oko 1165.-1207.) bio je srpski knez iz dinastije Nemanjića, sin velikoga župana Stefana Nemanje. Vladao je Zetom, Travunijom i Humom kao knez, a nakon povlačenja svog oca 1196. godine pokušao je preuzeti vlast u Raškoj od svog brata Stefana (Prvovjenčanog).

⁹ Bilinopoljska abjuracija termin je koji se povijesno vezuje za događaj na Bilinu polju kod Zenice, gdje su se 8. travnja 1203. predstavnici "bosanskih krstjana" javno odrekli od krivovjerja papinskomu izaslaniku Ivanu de Casamarisu u nazočnosti bana Kulina. Oni "u ime sviju" priznaju Rimsku crkvu, njezin nauk i običaje te obećavaju da više neće slijediti zablude krivovjerja, da se neće nazivati samo krstjanima, da će svetkovati crkvene blagdane, podjednako čitati Sveto pismo Starog i Novog zavjeta, da će od Rima tražiti potvrdu zajednički izabranih vrhovnih starješina, da neće u svoje redove primati manihejce i druge krivovjerce. Istu su izjavu dali predstavnici bosanskih krstjana Lubin i Dražeta i pred hrvatsko-ugarskim kraljem Emerikom 30. travnja 1203. na Kraljevu otoku (danas Csepel kraj Budimpešte). "Bilinopoljska abjuracija", u: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.-2024. Pristupljeno: 21. 10. 2024., <https://enciklopedija.hr/clanak/bilinopoljska-abjuracija>.

¹⁰ I. GAVRAN, *nav. dj.*, str. 27.

Međutim, uspjeh sporazuma bio je tek privremen. Od toga vremena pa do pada Bosne, zemlju razdiru vjersko dvojstvo i stalni sukobi. Već sredinom XIII. stoljeća zabilježene su nove heretičke aktivnosti, a prvi misionari koji se bore protiv hereze su dominikanci, do tada već oprobani u tim aktivnostima. Dominikanci u borbi protiv hereze u Bosni pripadali su ugarskoj provinciji koja je imala svoje samostane i u Slavoniji, a kasnije i u Bosni. Njihov dolazak zabilježen je već 1232. godine.¹¹ Vrlo brzo pridobili su naklonost bana Mateja Ninoslava (vladao 1232.-1253.) i njegova rođaka Stjepana Prijezde (vladao 1250-ih do 1287.), utemeljitelja kasnije bosanske vladarske dinastije Kotromanića. Ninoslav je Crkvi darovao veliko imanje u Usori, omeđeno rijekama Savom, Tolisom i Bosnom te izvorom Modriča, dok je Prijezda s druge strane Bosne darovao Crkvi veliko imanje Dubicu. Papa je tada smijenio biskupa, odvojio Bosansku biskupiju od Dubrovačke nadbiskupije i stavio je pod izravnu nadležnost Rima, a od 1247. godine pod nadležnost Kaločke nadbiskupije u Ugarskoj. Ivan Wildeshausen, dominikanac, imenovan je novim biskupom. Istovremeno, papa dominikancima povjerava isključivo pravo misionarenja i istraživanja vjere u Bosni. Oni taj zadatak vrše preko stotinu godina (1228.-1330.). U međuvremenu, Ugari su organizirali i križarske pohode na Bosnu kako bi riješili probleme s hereticima, 1225.-1227. i 1234.-1239. godine. Međutim, sve te metode nisu dale rezultate. Situacija se samo pogoršala i krajem XIII. stoljeća biskupsko sjedište moralo je biti premješteno iz Bosne u Đakovo. Osim toga, Tatari su nakratko ušli na bosanski teritorij 1241.-1242., ometajući aktivnosti dominikanaca.¹²

Prva franjevačka zajednica u širem području Bosne zabilježena je u XIII. stoljeću, kada je osnovana Provincija Slavonija (lat. *Provinciae Sclavoniae*); imala je sjedište u Splitu i obuhvaćala samostane duž

¹¹ PETAR VRANKIĆ, "The Religious Communities in Bosnia-Herzegovina under Austrian-Hungarian Rule, 1878-1918", u: 1908, *L'annexion de la Bosnie-Herzégovine, cent ans après*, Peter Lang, Bruxelles – Bern – Berlin – Frankfurt am Main – New York – Oxford – Wien, 2011., str. 152.

¹² I. GAVRAN, *nav. dj.*, str. 28-31.

hrvatskoga dijela jadranske obale, kao što su Dubrovnik, Trogir, Zadar i Pula.¹³

Posjet prvoga franjevačkog redovnika Bosni dogodio se 1248. godine, kada su provincijal iz Splita i senjski biskup Filip posjetili bosanskog bana Ninoslava zbog njegova sukoba s nadbiskupom iz Kaloče, Benediktom, a po nalogu pape Inocenta IV. Drugi službeni posjet franjevacu dogodio se kroz kontakte između bivšega srpskoga kralja Stefana Dragutina (oko 1253.-1316.; kralj 1276.-1282.), koji kao zet i vazal ugarskoga kralja na upravu dobiva banovinu Mačvu, Usoru i Soli, i pape Nikole IV., nekadašnjeg provincijala spomenute Provincije Slavonije. Papa je poslao dvojicu franjevacu, Marina iz Kotora i Ciprijana iz Bara, u zemlje Stefana Dragutina kako bi riješili probleme s hereticima. Upravo otud u to vrijeme najviše uspostavljenih franjevačkih samostana u području Donje Drine – među kojima i onaj najvažniji u Srebrenici.¹⁴ Službeno, 1291. godina zabilježena je kao godina trajnoga naseljavanja franjevacu u Bosni.¹⁵ Njihov rad konačno je dao pozitivan ishod, te je 1327. godine papa zabranio dominikancima miješati se u rad franjevacu u Bosni.

Nadalje, general franjevačkoga reda, fra Gerard Odonis, posjetio je bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića, kako bi se dogovorili o metodi trajnog rješavanja problema heretika u Bosni. Ni jedan ni drugi nisu bili za vojnu akciju, već za mirno rješenje: ukorjenjivanje franjevacu u Bosni, što je dovelo do službenog ustrojavanja franjevacu

¹³ ANĐELKO BARUN, *Franjevci među svojim pukom: kratka povijest Bosne Srebrene*, Sarajevo, 2021., str. 20.

¹⁴ Ovdje je važno spomenuti etimologiju imena Bosna Argentina. U Srebrenici, koja doslovno znači "srebrni rudnik", blizu rijeke Drine na krajnjoj istočnoj granici Bosne, nekada su se nalazili samostan i crkva svete Marije. Prema njezinu izvornom rimskom imenu – *Argentaria* lat., naziv naselja dao je svoj opisni pridjev cijeloj provinciji, što svjedoči o važnosti za provinciju: Bosna Srebrna ili Bosna Argentina, u značenju srebrna Bosna. Štoviše, tvrđava koja se nalazila iznad samostana zvala se Argentina. Samostan svete Marije posjetio je sultan Mehmed Osvajač tijekom svog povratka u Istanbul. Tom prilikom potvrdio je buduće privilegije franjevcima, koje kasnije neće biti poštovane. IVAN STRAŽEMANAC – STJEPAN SRŠAN, *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebre: Expositio Provinciae Bosne Argentianae*, Matica hrvatska, Zagreb, 1993., str. 176-177; MARKO KARAMATIĆ, *Franjevačka provincija Bosna Srebrna: šematizam*, Sarajevo, 1991., str. 7.

¹⁵ A. BARUN, *nav. dj.*, 2021., str. 24; M. KARAMATIĆ, *nav. dj.*, str. 7.

u vikariju,¹⁶ s obzirom da je papa Nikola IV. zabranio osnivanje novih provincija.¹⁷ To je zapravo bio trenutak kada su se franjevci učvrstili kao ekskluzivni crkveni predstavnici katoličke vjerske denominacije u Bosni, što će kasnije dovesti do posljedica, uključujući otvorena neslaganja i sporove između svjetovnih biskupijskih i klerikalnih franjevačkih vlasti u Bosni. Vatikan će postati svjestan situacije tek krajem XIX. stoljeća.¹⁸

Slika 2. Bosanski vikarijat: kustodije i samostani 1375. - kartu je izradio Nikola Badanković 1989. godine prema podacima koje je sastavio Đuro Basler.¹⁹

Iako vikarijat nije na najvišoj hijerarhijskoj razini kao što je provincija, Bosanski vikarijat, koji je ponio ime Svetoga Križa (lat. *Vicaria Bosnae S. Crucis*), bio je pod izravnom jurisdikcijom ministra reda,

¹⁶ I. GAVRAN, *nav. dj.*, 2010., str. 31-33.

¹⁷ A. BARUN, *Franjevci među svojim pukom...*, str. 25.

¹⁸ P. VRANKIĆ, *nav. dj.*, str. 152-153.

¹⁹ I. GAVRAN, *nav. dj.*, str. 32.

držeci određeni stupanj autonomije, poput provincije. Prvi vikar bio je fra Gerald Peregrin (Saksonac). Tijekom njegova vođenja vikarijata, sve do 1349. godine, postojale su dvije kustodije s dvanaest samostana. U sljedećih 40 godina, broj kustodija povećao se na 7, a samostana na 35, a vrlo brzo je broj samostana samo u Bosni dosegao više od 30. Štoviše, Bosanski vikarijat proširio je svoj utjecaj na Slavoniju i Rašku, kao i na dijelove Hrvatske, Dalmacije, južne Ugarske i Vlaške – što se saznaje od Bartolomeja Pizanskog, u izvještaju *De conformitate vitae B. Francisci* pisanom od 1385. do 1390., na osnovi podataka vikara Bartola Alvernskog za generalni kapitul 1375. godine.²⁰ Druga istraživanja referenciraju znatno veći broj samostana i to 28-30, koji su naknadno osnovani, potom još 10 drugih za koje su prikupljene bule osnutka do 1390., te 27 samostana po izvorima vikara fra Bartola iz Alverne koji je primio kumulativne bule od pape Grgura XI. između 1372. i 1374. godine²¹ (Slike 2 i 3).

Prvi samostan Bosanskoga vikarijata izgrađen je u selu Mili, danas Arnautovići, u blizini Visokog, sredinom XIV. stoljeća. Bio je posvećen svetom Nikoli, a kasnije je postao krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara.²² Do sredine XV. stoljeća, Bosanski vikarijat postao je toliko velik da je došlo do daljnjih podjela: Mađari su osnovali vlastitu provinciju 1444., Apuljansku kustodiju preuzeli su Talijani 1446. godine, a u Dalmaciji je osnovana nova provincija.²³

²⁰ ANĐELKO BARUN, *Svjedoci i učitelji: povijest franjevaca Bosne Srebrne*, Sarajevo – Zagreb, 2003., str. 124; A. BARUN, *Franjevci među svojim pukom...*, str. 31; DESANKA KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 1978., str. 284; I. GAVRAN, *nav. dj.*, str. 32-33; ROSANA RATKOVČIĆ, "Novi prilozi istraživanju srednjovjekovnog franjevačkog samostana i crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Olovu", u: *Croatica Christiana periodica*, br. 93, Zagreb, 2024., str. 5. [Online]. <https://doi.org/10.53745/ccp.48.93>.

²¹ MIRKO ŽUGAJ, "Bosanska vikarija i franjevci konventualci", u: *Croatica Christiana periodica*, br. 24, Zagreb, 1989., str. 10. [Online]. <https://hrcak.srce.hr/100284>.

²² M. KARAMATIĆ, *nav. dj.*, str. 7.

²³ IGNACIJE GAVRAN – IVAN LACKOVIĆ, *Suputnici bosanske povijesti: sedam stoljeća djelovanja bosanskih franjevaca*, Sarajevo, 1990., str. 39-40.

Slika 3. Samostani u Bosni u XV. stoljeću: karta koju je izradio Nikola Badanković 1989. godine.²⁴

Nakon uspješne osmanske kampanje na Balkanu, Bosna je prvo privremeno, a kasnije trajno postala dio velikog Osmanskoga Carstva, jednog od najvećih carstava u povijesti, koje je obuhvaćalo veći dio jugoistočne Europe, zapadne Azije, Kavkaza, sjeverne Afrike i Rog Afrike.

U osmanskim zakonima i establišmentu bilo je strogo zabranjeno na bilo koji način utjecati na islam kao religiju i muslimane kao narod, u svim aspektima. Stoga su bilo kakve aktivnosti usmjerene na prelazak muslimana na kršćanstvo bile nezamislive. Međutim,

²⁴ A. BARUN, *Franjevci među svojim pukom...*, str. 40.

obrnuto je bilo poželjno i prihvatljivo, što je dovelo do velikih konverzija mnogih generacija i nebrojenih tisuća kršćana: katolika, pravoslavaca i krstjana na islam, trajno mijenjajući vjersku i nacionalnu strukturu na cijelom Balkanu. Posljedično, aktivnosti ne-muslimanskih sakralnih organizacija u Bosni bile su dovedene u pitanje. Isto je vrijedilo i za sakralno graditeljstvo, koje se našlo pod striktnim ograničenjima islamskoga društva.²⁵ Bilo je sasvim jasno koje su težnje osmanskih vladara, a jedino pitanje bilo je hoće li oni ostati na Balkanu stoljećima ili trajno. U toj situaciji, bilo je presudno za sve ne-muslimane pronaći svoju ulogu i mjesto u novonastalom sustavu. Srećom po franjevece i katolike općenito u Bosni, jedan od prvih koji je shvatio te dalekosežne posljedice bio je kustos Bosanskoga vikarijata, fra Anđeo Zvizdović (1420.-1498.).

Godine 1463., kada je grad Jajce pao pred osmanskim vojskom, fra Anđeo je iskoristio priliku susresti se sa sultanom Mehmedom II.,²⁶ koji je tada bio na putu iz Jajca. Sultan je u Jajcu dao pogubiti posljednjega bosanskoga kralja, Stjepana Tomaševića, dok je njegova pomajka, kraljica Katarina²⁷ pronašla utočište u Rimu, gdje se kasnije i upokojila, i oporukom ostavila Kraljevstvo u nasljeđe Svetoj Stolici, pod uvjetom da se njezina djeca, Sigismund (kasnije Ishak-beg Kraljević) i Katarina (kasnije Tarihi Hanuma), koje su Osmanlije zarobili i preobratili na islam, ne vrate katoličkoj vjeri.

Fra Anđeo i sultan Mehmed II. sastali su se u Milodražu, blizu Kiseljaka u središnjoj Bosni, gdje je fra Anđeo ponudio franjevačko i katoličko priznanje njihove vlasti u Bosni, dok je Mehmed II. dao svoju riječ da će štititi prava katolika i franjevac, kao njihovih službenih

²⁵ SREĆKO M. DŽAJA, "The Bosnian-Herzegovinian Croats: A Historical-Cultural Profile", u: *Croatian Studies Review*, br. 1, Sydney, 2012., str. 78. [Online]. <https://hrcak.srce.hr/102747>

²⁶ Mehmed II., poznat i kao Mehmed Osvajač (1432.-1481.), bio je osmanski sultan poznat po osvajanju Carigrada 1453. godine, čime je okončano postojanje Bizantskog Carstva, a osmanska država postala dominantna sila.

²⁷ Kraljica Katarina Kosača-Kotromanić (1424.-1478.) bila je pretposljednja bosanska kraljica, druga supruga kralja Stjepana Tomaša i majka Sigismunda i Katarine. Potjecala je iz moćne hercegovačke obitelji Kosača, kći hercega Stjepana Vukčića Kosače. Po padu Bosne, otišla je u Rim, gdje je provela ostatak života. Sahranjena je u crkvi Santa Maria in Aracoeli u Rimu.

predstavnik, da prakticiraju svoju vjeru i održavaju svoju slobodu, kao i zgrade i imovinu. To je službeno potvrđeno u Ahdnami,²⁸ napisanoj u vremenu i na mjestu gdje su se njih dvojica susreli.²⁹

Iako je Ahdnama³⁰ formalno osiguravala privilegije i slobodu za franjevece, stvarna situacija bila je prilično drukčija. Čak i prije službenoga pada Bosne 1463. godine, osmanske trupe upadale su na bosanski teritorij, oštećujući brojne sakralne građevine. Na primjer, 1435. svi samostani koji su pripadali Bosanskom vikarijatu bili su ili oštećeni i opljačkani ili uništeni, prema informacijama navedenim u papirskoj buli koju je 1473. godine izdao papa Siksto IV. Nakon toga, zabilježeno je relativno mirno razdoblje, i gotovo sva franjevačka imovina koja je bila premještena na slobodne teritorije vraćena je natrag u vikarijat. Sveukupno, neki bi rekli da je razdoblje između 1463. i 1514. godine bio najmirnija era osmanske vladavine u Bosni.³¹ Početak XVI. stoljeća obilježio je nažalost brojna razaranja i pustošenja.³²

Druga važna situacija unutar vikarijata bila je teritorijalna podjela: jedan dio bosanskih franjevac bio je pod osmanskom vlašću i uvjetno rečeno lojalan njima, slijedeći sklonost fra Anđela Zvizdovića prema sultanu, dok je drugi dio franjevac bio zaštićen od katoličkih vladara i posvećen borbi protiv Osmanlija. Nisu postojale samo takve teritorijalne podjele, već i stvarni problemi poput organizacije

²⁸ RUDOLF BARIŠIĆ, "Franciscan Province of Bosna Srebrena as an Imagined Millet?", u: *Specimina nova. Pars prima, Sectio mediaevalis*, 12, Pécs, 2023., str. 103-104. doi: 10.15170/SPMNNV.2023.12.06

²⁹ I. GAVRAN – I. LACKOVIĆ, *nav. dj.*, str. 39-42.

³⁰ Ahdnama (*achtiname* ili *ahidnâme* tur.) je vrsta osmanske povelje koja se obično naziva kapitulacijom. Tijekom ranoga modernog razdoblja, Osmansko Carstvo ju je nazivalo *Ahidname-i-Humayun* tur. ili carsko obećanje, a Ahdnama je funkcionirala kao službeni sporazum između Carstva i raznih europskih država. VIRGINIA H. AKSAN – DANIEL GOFFMAN, *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007., str. 63-64.

³¹ *Isto*, str. 42.

³² FRANJO EMANUEL HOŠKO, "Požeški franjevci kao promicatelji crkveno-upravne samostalnosti Slavonije u tursko vrijeme", u: *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, br. 1, Požega, 2012., str. 57. [Online]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/96544>.

godišnjih kapitula zbog ne baš pogodnih prometnih okolnosti i opće političke situacije između Osmanskoga Carstva i okolnih zemalja.³³

Franjevački arhitektonski pothvati do pada Kraljevstva

Vrijeme između dolaska prvih franjevaca u Bosnu 1291. i početka osmanske vladavine 1463. godine, prate arhitektura i graditeljsko nasljeđe koji su nažalost slabo i fragmentarno dokumentirani. Do danas su sačuvani samo arheološki tragovi i vrlo malo ostataka najranijih franjevačkih rezidencija. Za većinu lokacija poznate su samo grubo određene lokacije povezane s toponimima koji su se u većoj mjeri zadržali u korištenju. Stoga bi bilo što, osim pretpostavki o značajkama te arhitekture, bilo neozbiljno (Slika 4). Može se pretpostaviti da su najstarija franjevačka nalazišta u svojim najranijim fazama razvoja bila skromna, mala i ne baš istaknuta u pogledu arhitekture. Međutim, poznato je da su na kraju postojanja Bosanskoga Kraljevstva franjevci imali oko 30 samostana.³⁴ Nakon strahota osmanskih osvajanja i Bečkoga rata ostale su samo tri rezidencije - Kreševo, Kraljeva Sutjeska i Fojnica. Točna arhitektonska svojstva ovih, kao i ostalih franjevačkih građevina iz tog razdoblja ostaju nepoznata u detalje.

³³ *Isto*, str. 43.

³⁴ Nakon pada Bosne pod osmansku vlast 1463. godine, franjevci Bosne Srebrene preuzeli su duhovnu skrb na širokom području koje se protezalo od Dalmacije na jugu do Budima na sjeveru i Temišvara na istoku, uključujući dijelove današnje Bugarske. Njihova je misija obuhvaćala gradove poput Šibenika, Skradina, Knina, Sinja, Vrlike, Makarske, Zaostruga, Imotskog, Rame, Fojnice, Olova, Srebrenice, Kreševa, Mostara, Tuzle, Modriče, Požege, Đakova, Udbine, Gračaca, Kostajnice, Našica, Vinkovaca, Osijeka, Pečuha i Budima. Dok su se drugi redovnici i svećenici povlačili pred osmanskim osvajanjem, franjevci su proširili svoje djelovanje prateći širenje Osmanskoga Carstva. Tijekom gotovo dva stoljeća, oni su bili jedini dušobrižnici katoličkoga pučanstva na ovom velikom prostoru. Njihova predanost očitovala se u pružanju utjehe i pomoći katoličkom puku, koji je ostao pod stranom vlašću u teškom položaju pokorene raje. Taj angažman sažet je u izreci: *Kud god Turčin s ćordom, tud i fratar s torbom*. Više u: DANIJELO NIKOLIĆ, "Bosanski ujaci", u: *Počeci*, br. 1, Split, 2012., str. 12-13. [Online]. <https://hrcak.srce.hr/152904>

Slika 4. Samostani Bosanskoga vikarijata (1340.-1517.) – kartu je izradio Nikola Badanković 1989. godine prema podacima koje je sastavio Dominik Mandić.³⁵ Škegro i ostali ukazuju na propuste u identifikiranju i uopće postojanju samostana na lokaciji Vesela Straža.³⁶

Dominantni u izvođenju crkvi i samostana bili su primorski graditelji, primarno iz Dubrovnika. Objekti su građeni masovno od kamena u vapnenoj žbuci. U osnovi su bile većinom jednobrodne naglašeno longitudinalne crkve, mahom romaničkog određenja, koje su s vremenom proširivane i dobivale romaničko-gotičke ili jasnije gotičke osobine,³⁷ čineći ih usporedivim sa suvremenim franjevač-

³⁵ I. GAVRAN, *nav. dj.*, str. 31-34.

³⁶ ANTE ŠKEGRO – AJLA SEJFULI – MARKO ČORIĆ, "Crkvine u Veseloj kod Bugojna u zapadnom dijelu srednje Bosne", u: *Hercegovina*, 3, serija 3, Mostar – Zagreb, 2017., str. 117-151. [Online] <https://doi.org/10.47960/271-1844.2017.3.117>

³⁷ PAVAO ANĐELIĆ, "Pogled u franjevačko graditeljstvo XIV. i XV. vijeka u Bosni", u: *Radovi simpozijuma «Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura»*, Zenica, 1973., str. 201-206.

kim ostvarenjima u Europi. Većina crkvi bila je posvećena Blaženoj Djevici Mariji. Crkve su bile skromno umjetnički opremane, dok su neke imale i srebreno i zlatno posuđe, o čemu svjedoči i papa Pavao II., koji je 1469. godine naredio crkvama i samostanima iz Europe vratiti misno posuđe, knjige i arhivu u Bosnu, nakon što su oni bili privremeno izneseni za vrijeme prvih pohoda Osmanlija.³⁸

Jedna lokacija, datirana u ovo razdoblje, dobila je dostojnu pozornost, kako povijesno, istraživački, tako i arheološki - samostan i crkva svetog Nikole, lokalitet Zidine, u **Arnautovićima**,³⁹ ranije poznato pod srednjovjekovnim imenom **Mili**, oko dva kilometara udaljenom od Visokog. Upravo su gradnje u Milima najstarije franjevačke gradnje u Bosni.⁴⁰ U Milima je najkasnije 1244. stolovao i biskup, prije premještanja sjedišta u Đakovo 1247. godine. Osnivanjem Vikarijata 1339./1340.⁴¹ godine ban Stjepan II. Kotromanić napuštene biskupske posjede ustupa novoosnovanom vikarijatu, a vikaru je sagradio crkvu sa samostanom.⁴²

Crkva sa samostanom je imala i veće značenje od središnje crkve vikarijata i prvoga samostana. To je bila grobna crkva Stjepana II.

³⁸ A. BARUN, *Franjevci među svojim pukom...*, str. 32.

³⁹ U užem okruženju lokaliteta Arnautovići, u radijusu od 3 km nalaze se: selo Biskupići gdje je pronađena ploča Kulina bana, Moštre s dvorom kralja Tvrtka i hižom velikoga gosta Crkve bosanske i Podvisoki s dvorom kralja Ostoje i Tvrtka II. P. ANĐELIĆ, "Pogled u franjevačko graditeljstvo XIV. i XV. vijeka u Bosni", str. 202.

⁴⁰ MLADEN ANČIĆ, *Na rubu Zapada: tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*, Zagreb, 2001., str. 215-217.

⁴¹ Godina osnutka Vikarije je diskutirana u više izvora – ponajviše zbog nepreciznoga datiranja generalnoga kapitula reda i slijeda posjeta fra Gerarda Odonisa banu Stjepanu II., je li posjet uslijedio nakon kapitula, 1340., ili pak godinu prije, 1339. godine. Barada o tom delikatnom pitanju diskutira još 1928. godine, osvrćući se na rad Julijana Jelenića. MIHO BARADA, "Jelenić, Problem dolaska franjevaca u Bosnu i osnutak bosanske Vikarije," u: *Starohrvatska prosvjeta*, br. 1-2, Split, 1928., str. 160-163. [Online]. <https://hrcak.srce.hr/106980> i JULIJAN JELENIĆ, *Problem dolaska franjevaca u Bosnu i osnutka Bosanske Vikarije*, Split, 1926., str. 27.

⁴² JOZO DŽAMBO, *Franjevci u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo, 2022., str. 114-115; GORAN MIJOČEVIĆ, "Razvoj urbanih naselja u Bosanskom kraljevstvu - primjer Visokoga," u: *Hercegovina*, 6, serija 3, Mostar – Zagreb, 2020., str. 201-202. [Online]. <https://doi.org/10.47960/2712-1844.2020.6.191>

Kotromanića, bana Bosne i Stjepana Tvrtka I. Kotromanića, bosanskoga kralja, kao i krunidbena crkva svih bosanskih kraljeva od Stjepana Tvrtka I. do Stjepana Tomaša.⁴³ Kustos grčko-rimske zbirke *Landesmuseum*-a u Sarajevu, Karlo Patsch, izvršio je prve iskopine na licu mjesta 1909.-1910. godine, otkrivši kompleks.⁴⁴ Povjesničar Juraj Kujundžić na osnovi tih nalaza daje idealnu rekonstrukciju mogućeg izgleda osnove crkve dužine oko 33,7 m, jednodimenzionalne dispozicije.⁴⁵ Jedan od najcjelovitijih bosanskih povjesničara, arheolog i konzervator, Đuro Basler, pokrenuo je početna istraživanja nakon iskopavanja 1969. godine. I Basler je identificirao gotičku crkvu skromnih razmjera, datirao je u 1339. godinu i dao skicu mogućeg izgleda. Od mnogih drugih istraživanja i ponovljenih iskapanja, ističe se rad Pavla Anđelića 1976.-1978. godine. Identificirao je višeslojnu strukturu romaničkog karaktera sa starijim antičkim slojem (objekta neutvrđene namjene), kao i gotičku crkvu dimenzija unutrašnjeg prostora oko 27 m i širine glavne lađe oko 14 m, što ju je skupa s velikom crkvom na Bobovcu svrstavalo u red većih sakralnih objekata u Bosni tog vremena.⁴⁶ Džambo⁴⁷ smatra da romanički sloj može potjecati od središnje crkve bosanskoga biskupa.

Osnovne značajke plana su jednodimenzionalna lađa, približno pravokutnoga oblika, s poligonalnom apsidom i izduženim korom, koji su poduprti snažnim kontraforama s vanjske strane, skupa s korom. Uz apsidu je bila prizidana pravokutna prostorija, pretpostavlja se, s funkcijom sakristije (Slika 5).

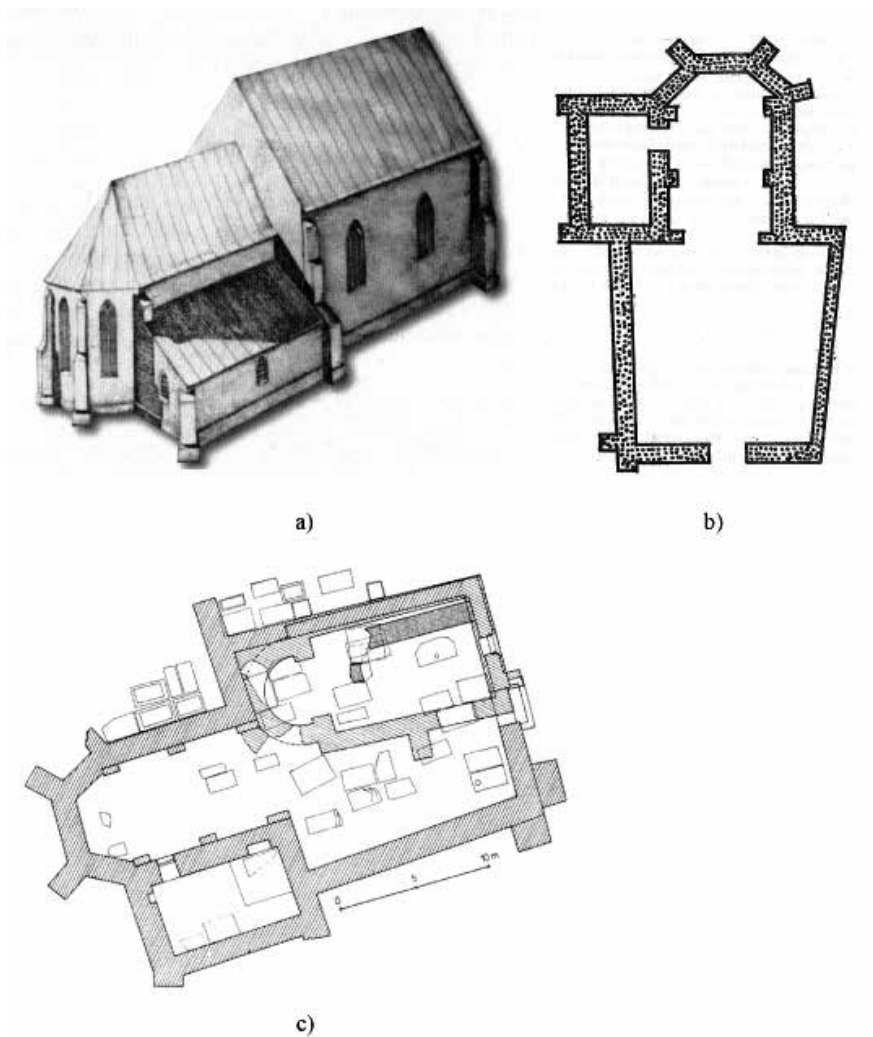
⁴³ MARIAN WENZEL, "Bosnian History and Austro-Hungarian policy: some Medieval Belts, the Bogomil Romance and the King Tvrtko Graves", u: *Peristil*, br. 1, Zagreb, 1987., str. 29-53, [Online]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/165272>.

⁴⁴ DEJAN ZADRO, "Franjevačka crkva i samostan sv. Nikole u srednjovjekovnim Milima (Arnautovići kod Visokog)", u: *Prilozi*, vol. 33, Sarajevo, 2004., str. 59; J. DŽAMBO, *nav. dj.*, str. 114; PAVAO ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska: stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Sarajevo, 1973., str. 201.

⁴⁵ JURAJ KUJUNDŽIĆ, "Crkva Svetog Nikole u Visokom", u: *Dobri pastir*, 19-20, Sarajevo, 1970., str. 171-184.

⁴⁶ I. GAVRAN, *nav. dj.*, str. 13-18; D. ZADRO, *nav. dj.*, str. 59-100.

⁴⁷ J. DŽAMBO, *nav. dj.*, str. 116.

Slika 5. a) Rekonstrukcija mogućeg izgleda crkve svetog Nikole u Milima prema Đuri Basleru⁴⁸; b) Tlocrt crkve svetog Nikole u Milima, crtež Borislava Majdandžića prema Pavi Anđeliću⁴⁹; c) Rekonstrukcija mogućeg izgleda osnove crkve svetog Nikole u Milima prema Juraju Kujundžiću.⁵⁰

⁴⁸ I. GAVRAN, *nav. dj.*, str. 52.

⁴⁹ P. ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, tabla 204-205.

⁵⁰ J. DŽAMBO, *nav. dj.*, str. 118.

Potrebno je naglasiti da je postojao još jedan franjevački lokalitet u Visokom, u vrijeme kada je mjesto nosilo naziv Podvisoko, i to na lokaciji Klisa – crkva svete Marije. S obzirom da neki izvori upućuju na to da se u Visokom razvila značajna kolonija Dubrovčana, čije je prisustvo doprinijelo ubrzanom razvoju naselja, već u XIV. stoljeću Mili postaju predgrađem Visokog, a centar političke moći se iz Mila seli u susjednu župu Trstivnicu (po lokalnoj rječici Trstionici), gdje je formiran dualni grad:⁵¹ utvrđenje na povišenom Bobovcu i predgrađe u Sutjesci – *Curia Bani*.⁵²

Bobovac je kao struktura postojao i prije preseljenja vlasti iz Mila i kao takav ga je Anđelić⁵³ datirao u početak XIV. stoljeća.⁵⁴ Svaka-ko su proširenja dvorskoga karaktera bila ta koja potvrđuju njegovu novu namjenu i potvrđena su već u 1356. godini.⁵⁵ Na Bobovcu su se nalazile tri građevine od interesa: grobna kapela, crkva i palača (Slika 6).

Prema navedenim izvorima autora Joze Džambe i Pave Anđelića grobna kapela je bila kvadratnoga tlocrta, podijeljena drvenom pregradom na dio za sahranjivanje i drugi dio za vjernike. Uporaba pojedinih stilskih elemenata, kao što su timpanoni, upućuje na gotičku pozadinu stilskeg određenja ove kapele. U prvotnom planu, apsida je bila pravokutna, dok je tek kasnije transformirana u poligonalnu. Također, bila je dekorirana i živopisana u unutarnjem prostoru. Kapela je građena 1356. godine, kao i dvor, a tek u prvim desetljećima XV. stoljeća pretvorena je u zagrobnu kapelu, kada je primila i bogatu dekoraciju.⁵⁶

⁵¹ M. WENZEL, *nav. dj.*, str. 54.

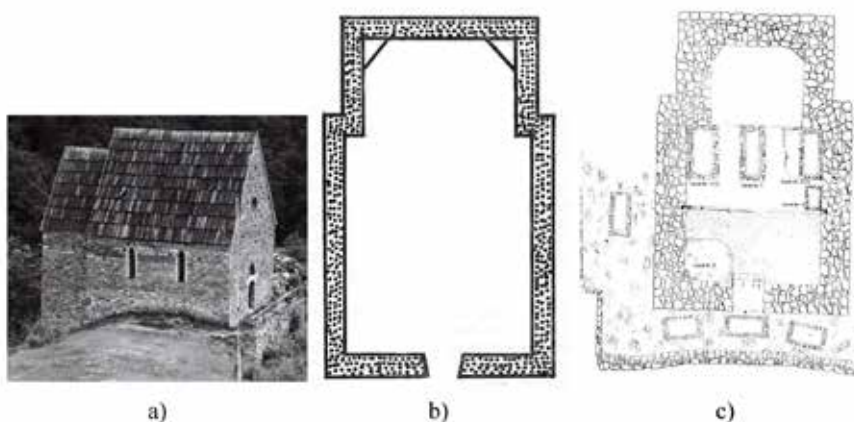
⁵² JOZEFINA DAUTBEGOVIĆ, "Konceptija novog stalnog postava Muzeja Kraljeve Sutjeske", u: *Informatica museologica*, br. 1-4, Zagreb, 1999., str. 70. [Online]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/143003>.

⁵³ Sistematska iskapanja Bobovca 1959. do 1967. godine uradio je P. Anđelić.

⁵⁴ MIRSAĐ SIJARIĆ, "Nadgrobne ploče tri bosanska kralja", u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, vol. 23 (-), Zagreb, 2006., str. 229-256. [Online]. <https://hrcak.srce.hr/12011>

⁵⁵ J. DŽAMBO, *nav. dj.*, str. 46, 140.

⁵⁶ *Isto*, str. 204.

Slika 6. a) Bobovac, suvremena rekonstrukcija grobne kapele⁵⁷; b) Tlocrt grobne kapele u Bobovcu, crtež Borislava Majdandžića prema Pavi Anđeliću⁵⁸; c) Tlocrt grobne kapele u Bobovcu, crtež Mirsada Sijarića prema Pavi Anđeliću.⁵⁹

Druga crkva na Bobovcu, zbog veličine, često je nazivana i "velikom" crkvom. Anđelić smatra da je to bila najveća sakralna građevina u bosanskoj srednjovjekovnoj povijesti s dužinom od 23,1 m i širinom od 14,3 m. Gradnja te crkve datirana je u drugu polovinu XV. stoljeća, s obzirom da su 1461. zabilježene donacije Dubrovčanina Milete Radičevića za gradnju. Karakteristika ove crkve, koja je izdvaja od ostalih, jest i razvijen tlocrt apside koja ima jednu veću i dvije manje bočne apside. Anđelić također analizira i njenu poziciju na oko 10-12 m paralelno od grobne kapele⁶⁰ (Slika 7).

Palača je bila dimenzija 11 m x 6 m,⁶¹ a njezino postojanje u arhivskim dokumentima datirano je sigurno prije 1449. godine, kada su također zabilježene donacije za njezin rad. S preciznošću nije lako potvrditi je li u pitanju bila nastamba ili utemeljen samostan po

⁵⁷ J. DŽAMBO, *nav. dj.*, str. 124.

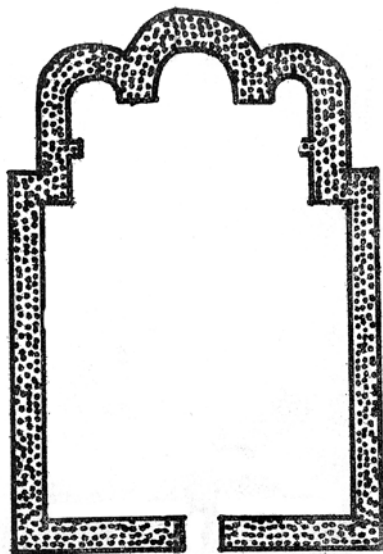
⁵⁸ P. ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, tabla 204-205.

⁵⁹ M. SIJARIĆ, *nav. dj.*, str. 231.

⁶⁰ P. ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, str. 98-99.

⁶¹ J. DŽAMBO, *nav. dj.*, str. 120.

pravilima Reda, s obzirom da se baš u dokumentima o spomenutim donacijama govori o *domusu*, a ne o *claustrum*-u.⁶²

Slika 7. Tlocrt velike crkve u Bobovcu, crtež Borislava Majdandžića prema Pavi Anđeliću.⁶³

Padom Bobovca 1463. godine, posljednji bosanski kralj, Stjepan Tomašević, otišao je u Ključ, a cijelo je područje ubrzo palo pod osmansku kontrolu. Pad Bobovca uzima se kao simbolička godina pada bosanske državnosti.

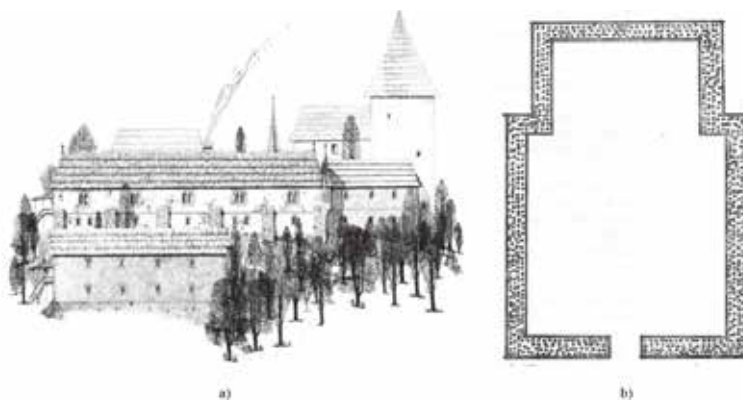
Drugi dio prijestolnoga mjesta je nešto niže locirana **Sutjeska – Curia Bani**, danas naselje Kraljeva Sutjeska⁶⁴ u blizini Kaknja. Prvi fra-

⁶² *Domus* je pojam kojim se u srednjovjekovnoj latinskoj terminologiji franjevačkoga reda označava manja rezidencija ili nastamba redovnika u nekom mjestu, bez punog institucionalnog statusa samostana. Nasuprot tome, *claustrum* (odnosno *monasterium*) označava formalno utemeljen samostan sa stalnom zajednicom, klaustrom i samostalnim upravnim strukturama. LAURA DEL BONO, "Charity and welcome at the monastery", u: *Crkva u svijetu*, br. 1. suppl., Split, 2023., str. 409-429. <https://doi.org/10.34075/cs.58.1s.18>.

⁶³ P. ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, tabla 204-205.

⁶⁴ Sutjeska nosi prefiks Kraljeva od vremena austro-ugarske vlasti.

njevački samostan u Kraljevoj Sutjesci podignut je vjerojatno u prvoj polovici XIV. stoljeća i od tada je istaknuti kulturni, duhovni, pastoralni i umjetnički centar na tom području. Što se tiče pisanih izvora, najranije se samostan spominje u kronikama, datiranim u 1385.-1390., fra Bartholomeusa Pisanusa. Arheološka iskapanja šezdesetih godina prošloga stoljeća⁶⁵ ukazala su na postojanje jedne kapele koja je ranije bila poznata iz povelje Tvrtka I. (7. veljače 1378.), kada je identificirana kao crkva svetoga Grgura,⁶⁶ a po kojoj cijeli lokalitet nosi ime Grgurevo.⁶⁷ I ovaj kompleks srušen je u otomanskoj najezdi po padu Bobovca 1463. godine. Uzor ovoj crkvi bila je grobna kapela na Bobovcu, što ujedno odgovara ne samo prostornoj dispoziciji već i kronološkom vremenu gradnje. Osim samostana i kapele, *Curia Bani* imala je i dvorski dio što potvrđuje da su se kraljevi kretali između Visokog, Bobovca i Sutjeske, a da su istovremeno upravo franjevci bili ti koji su svoja sjedišta imali u blizini državnoga vrha (Slika 8).

Slika 8. a) Sutjeska - *Curia bani*, pokušaj rekonstrukcije vladarskog dvora s kapelom svetoga Grgura Čudotvorca po Pavi Anđeliću⁶⁸; b) Tlocrt crkve svetoga Grgura u Sutjesci, crtež Borislava Majdandžića prema Pavi Anđeliću.⁶⁹

⁶⁵ Arheološki nalazi P. Anđelića iz vremena 1964.-1970. godine upućuju na sličnosti s crkvama u Srebrenici, Olovu i grobnoj kapeli u Bobovcu.

⁶⁶ LJUBOMIR STOJANOVIĆ, *Stare srpske povelje i pisma*, Knjiga I, Beograd – Sremski Karlovci, 1929., povelja 82, str. 75.

⁶⁷ LEONARD VALENTA, *Kamenom satkana prošlost: srednjovjekovni bosanski gradovi*, Sarajevo, 2019., str. 85.

⁶⁸ J. DŽAMBO, *nav. dj.*, str. 123.

⁶⁹ P. ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, tabla 204-205.

Još jedno važno franjevačko mjesto je crkva svete Marije i zvonik svetoga Luke u **Jajcu**,⁷⁰ koji predstavljaju jedinu sačuvanu predosmansku rimokatoličku crkvu u Bosni. Zvonik svetoga Luke predstavlja istaknuti primjer romaničke arhitekture i, očito, jedini sačuvan u Bosni.⁷¹ Nekoć su u neposrednoj blizini postojali samostani u Jajcu, Grebenu i Jezeru.⁷²

Franjevačka samostanska crkva svete Marije izgrađena je u XII. ili XIII. stoljeću u romaničkom stilu, a obnovljena je početkom XV. stoljeća u gotičkom stilu (Slika 9). Izvori tvrde da je bila živopisana, a jedan od sačuvanih radova bio je *Ples smrti*, koji je bio karakterističan za srednjovjekovne franjevačke crkve. Između 1460. i 1463. godine uz crkvu je podignut zvonik posvećen evanđelistu Luki. U crkvi su se nalazile relikvije svetog Luke i zato je kula posvećena ovom svecu. Kraljica Jelena (Branković) iz Srpske Despotovine donijela je tu relikviju. Nakon osmanskoga preuzimanja, relikvije su stavljene na tržište Mlečanima, a danas se čuvaju u crkvi svetog Joba (San Giobbe) u Veneciji.⁷³ Nažalost, kompleks nije preživio otomansko doba, a nakon 1528. godine, kada je Jajce definitivno postalo dio otomanskog teritorija, prenamijenjen je u džamiju. U međuvremenu je crkva u većoj mjeri uništena, a preostali su samo vanjski zidovi i toranj.⁷⁴

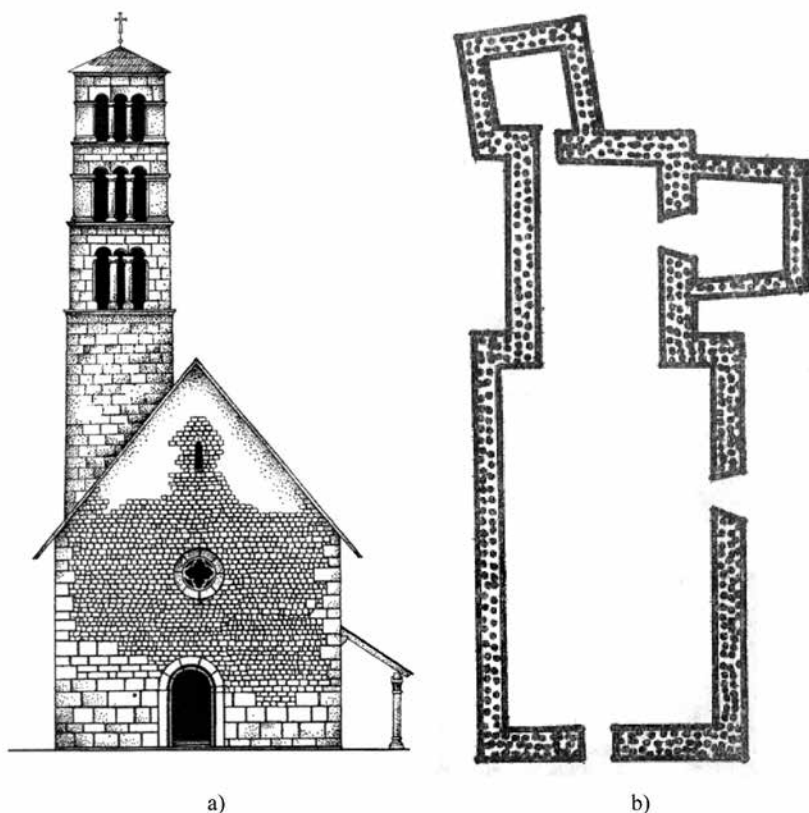
⁷⁰ Jasniji podatci arheološkoga karaktera za lokalitete u Jajcu potječu tek iz Anđelićevih radova obavljenih 1961. godine. P. ANĐELIĆ, "Pogled u franjevačko graditeljstvo XIV. i XV. vijeka u Bosni", str. 202.

⁷¹ DRAGO MILETIĆ – Marija Valjato Fabris, "Rekonstrukcija templarskog sloja župne crkve Uznesenja B. D. Marije u Gori", u: *Portal*, br. 5, Zagreb, 2014., str. 69, [Online]. <https://doi.org/10.17018/portal.2014.4>

⁷² *Isto*, str. 106-107.

⁷³ M. KARAMATIĆ, *nav. dj.*, str. 106.

⁷⁴ *Isto*, str. 106-107.

Slika 9. a) Jajce, crkva svete Marije i toranj sv. Luke, idealizirana rekonstrukcija po Đuri Basleru⁷⁵; b) Tlocrt crkve svete Marije u Jajcu – crtež Borislava Majdandžića prema Pavi Anđeliću.⁷⁶

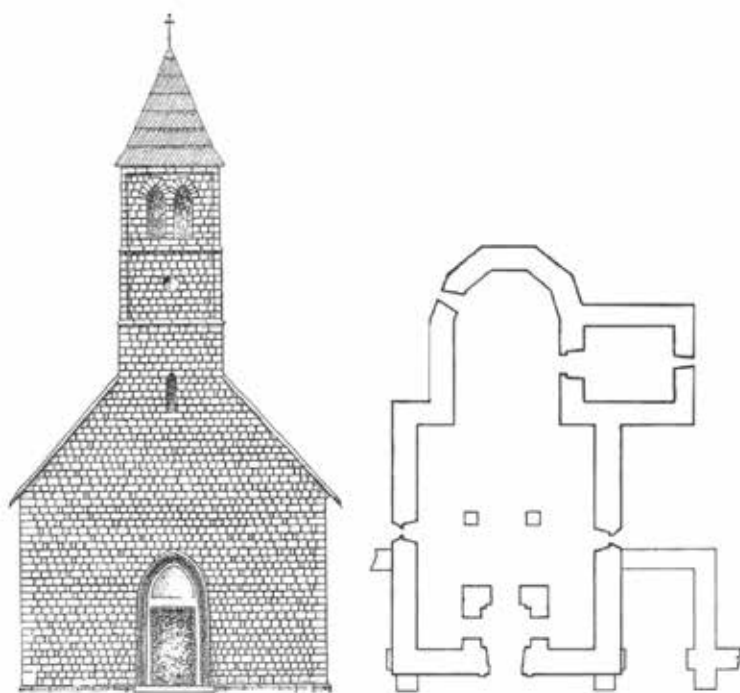
Osim ove crkve u Jajcu, franjevci su imali i crkvu svete Katarine, koju je vjerojatno sagradila bosanska kraljica Katarina (1425.-1478.). Osmanlijske su je snage srušile, kao i crkve i samostane u Jajcu, Grebenu (kod Krupe na Vrbasu pokraj Banja Luke) i Jezeru (zapadno od Jajca).⁷⁷ Početkom otomanskoga razdoblja franjevci iz samostana Svetog Duha u Fojnici vršili su pastoralnu skrb za preostale katolike u Jajcu. Bili su smješteni u Lučini, na desnoj strani rijeke Vrbas.

⁷⁵ J. DŽAMBO, *nav. dj.*, str. 129.

⁷⁶ P. ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, tabla 204-205.

⁷⁷ M. KARAMATIĆ, *nav. dj.*, str. 107.

Godine 1741. župa je preseljena u Kozluk, također s desne strane Jajca, a crkva svetog Ivana Krstitelja u Podmilačju, sjeverno od Jajca, služila je kao župna crkva. Ova je crkva interesantna, iako potječe iz vremena nakon dolaska Osmanlija. Njezina južna bočna kapela zapravo je franjevačka crkva iz XV. stoljeća koja se obnavljala 1705., 1822., 1872. godine, da bi konačno bila uzidana u novu crkvu građenu 1910.-1912. godine. Ta crkva je 1991. godine minirana i srušena u cijelosti, čime je i posljednja sačuvana franjevačka srednjovjekovna crkva uništena. Na licu mjesta nalazi se suvremena rekonstrukcija originalnoga kompleksa.

Slika 10. Podmilačje, Crkva svetog Ive, rekonstrukcija po J. Kujundžiću.⁷⁸

Uz Mila, Sutjesku i Jajce, **Srebrenica** pripada redu bolje istraženih franjevačkih lokaliteta. Pojavljuje se u popisu Bartholomeusa Pisanusa kao jedna od kustodija i nastambi bosanskih franjevaca pod

⁷⁸ J. DŽAMBO, *nav. dj.*, str. 131.

nazivom *Custodia Machioviae*. Osnovni razlog važnosti Srebrenice u srednjem vijeku svakako su bila bogata rudna nalazišta srebra, otuda i naziv za toponim, kao slično kao i kod Olova, te je razvijeno rudarstvo shodno tome, ponajviše s rudarima Saksoncima. U tom razdoblju, Srebrenica često mijenja vladare pa prelazi iz ugarskih u ruke bosanskih, pa srpskih vladara, prije konačnoga pada pod Osmanlije 1462. godine.

U smislu lociranja političke moći, Srebrenica je zbog brojnih promjena vlasti bila lišena tih funkcija, te samim tim ni franjevačko sjedište nije imalo značajniju moć u tom smislu. Raspadom vikarije 1514. godine i njezinom podjelom, uspostavlja se provincija *Bosna Srebrena – Bosna Argentina*,⁷⁹ kada u prvi plan dolazi važnost upravo samostana u Srebrenici.⁸⁰ U Srebrenici je bila crkva i samostan svete Marije, kao i crkva svetog Nikole, koja je služila kao gradska crkva.

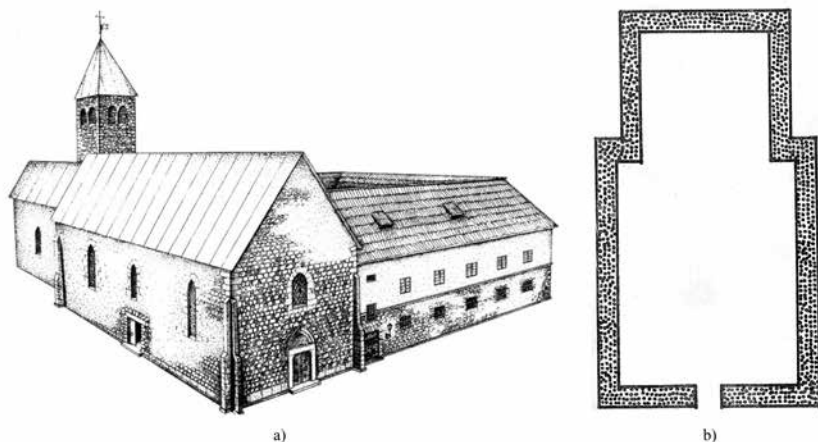
Franjevačko središte se prvi puta spominje 1387.,⁸¹ a iz podataka o ugovorima s dubrovačkim majstorima, zna se da su radovi izvođeni 1453., 1485., kao i 1504. godine.⁸² Od franjevačkih srednjovjekovnih centara, Srebrenica je opstala najduže, te se podatci o sjedištu provincije pojavljuju sve do kraja XVII. stoljeća. Utemeljena je pretpostavka da su za vrijeme Bečkoga rata (1683.-1699.) franjevci doživjeli egzodus u Srebrenici.

⁷⁹ Bosanska vikarija obuhvaćala je teritorij četiri države: bosanske pod osmanskom vlašću, hrvatske, mletačke i dubrovačke. Zbog administrativne pripadnosti različitim državama i radi učinkovitijeg pastoriziranja, 1514. godine vikarijat je podijeljen na Bosnu Hrvatsku i Bosnu Srebrenu. Daljnja reorganizacija uslijedila je 1735. godine, kada su dekretom iz Rima od Bosne Srebrene stvorene tri provincije: Provincija *Bosna Srebrena* pod osmanskom vlašću, Provincija *Sv. Ivana Kapistrana* u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu i Provincija *Sv. Kaja* na području Mletačke Republike. Provincija *Sv. Kaja* 1743. godine preimenovana je u Provinciju *Presvetog Otkupitelja*. D. NIKOLIĆ, *nav. dj.*, str. 13.

⁸⁰ JULIJAN JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. II., Zagreb, 1915., str. 122-123.

⁸¹ L. VALENTA, *nav. dj.*, str. 177.

⁸² P. ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, str. 203.

Slika 11. a) Samostan svete Marije u Srebrenici, idealizirana rekonstrukcija po Đuri Basleru⁸³; b) Tlocrt crkve svete Marije u Srebrenici, crtež Borislava Majdandžića prema Pavi Anđeliću.⁸⁴

Franjevački samostan u **Olovu** jedan je od najstarijih u Bosni, imajući u vidu da se i on spominje u popisu franjevačkih samostana Bartolomeja Pizanskog *De conformitate vitae B. Francisci*.⁸⁵ U Olovu su u predosmansko vrijeme identificirane dvije lokacije, jedna samostana Blažene Djevice Marije, čija je idealizirana rekonstrukcija poznata iz radova Đure Baslera. Druga je crkva u Bakićima kod Olova, pretpostavlja se da je bila posvećena svetom Roku i predstavljala je filijalnu crkvu samostana. Specifična situacija oko nepostojanja arhivskih izvora starijih od XVI. stoljeća ukazuje na mlađe podrijetlo olovske crkve, međutim njezina arhitektura s osnovom dimenzija oko 12,60 m x 9,50 m⁸⁶ i arheologija svrstavaju je u srednjovjekovnu povijest s usporedivim značajkama s grobnom kapelom na Bobovcu, te crkvama u Sutjesci, Jajcu i Srebrenici, ponajprije zbog pravokutnog apsidalnog prostora i naglašenoga kora.⁸⁷

⁸³ J. DŽAMBO, *nav. dj.*, str. 127.

⁸⁴ P. ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, tabla 204-205.

⁸⁵ R. RATKOVČIĆ, *nav. dj.*, str. 5.

⁸⁶ M. KARAMATIĆ, *nav. dj.*, str. 141.

⁸⁷ Tek se arheološkim radovima koje je proveo 1968.-1969. godine fra Krunoslav Misilo s većom sigurnošću konstatira sličnost kompleksa u Olovu s lokalitetima

Slika 12. a) Samostan Blažene Djevice Marije u Olovu, idealizirana rekonstrukcija izgleda po Đuri Basleru⁸⁸; b) Samostan Blažene Djevice Marije u Olovu, idealizirana rekonstrukcija tlocrta po Đuri Basleru.⁸⁹

Franjevački povjesničar Luka Wadding (1588.-1657.) u ljetopisu (*Annales Minorum*, 1625.-1654.) zabilježio je "da su Ovoljani imali crkvu od vjkada, a franjevci ih iz bližih samostana služili, dok napokon uz istu crkvu franjevci samostan načiniše". Isto je potvrdio i fratar Franjo Sudić Varadinac u djelu *Pastor bonus* objavljenom u Veneciji 1679. godine.⁹⁰ Olovo je bilo pošteđeno razaranja 1463. godine, vjerojatno zbog važnosti u rudarstvu i zanatstvu od interesa za nove vlasti. U sljedećim godinama olovsko svetište s čudotvornom slikom Gospe (Olovske) doseže vrhunac. Međutim, od sredine XVII. stoljeća katolici se iseljavaju preko Save. Već 1670. samostan je privremeno napušten, potom 1687. svi fratri odlaze, osim gvardijana, a oko 1700. godine definitivno su ga napustili i preselili se u Ilok.⁹¹ U noći između 1. i 2. kolovoza 1704. samostan i crkva su u cijelosti uništeni kao posljedica požara.⁹²

u Sutjesci, Jajcu i Srebrenici. P. ANĐELIĆ, "Pogled u franjevačko graditeljstvo XIV. i XV. vijeka u Bosni", str. 203.

⁸⁸ J. DŽAMBO, *nav. dj.*, str. 127.

⁸⁹ R. RATKOVČIĆ, *nav. dj.*, str. 8.

⁹⁰ KARL HÖRMANN – ĆIRO TRUHELKA, "Olovo", u: *Glasnik bosanskih i hercegovačkih franjevaca*, vol. 8, Sarajevo, 1887., str. 150; R. RATKOVČIĆ, *nav. dj.*, str. 6.

⁹¹ M. KARAMATIĆ, *nav. dj.*, str. 141.

⁹² STJEPAN DUVNJAK, "Bogorodičine slike Gospe Olovske", u: MARKO KARAMATIĆ (ur.), *Tristota obljetnica stradanja samostana i crkve u Olovu. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa*, Sarajevo, 2008., str. 116.

Značajni su arheološki nalazi u **Varošišću kod Vranduka**,⁹³ gdje su također postojali franjevački samostan i crkva, a koja se spominje u pisanim tragovima već 1449., 1461. i 1462. godine.⁹⁴ Crkva je bila izrazito izduženoga longitudinalnog tlocrta s poligonalnom apsidom. Izduženi oltarski prostor u nastavku apside formiran je zidanom oltarskom pregradom, sa srednjim prolazom širine oko trećine širine lađe, čime je dužina tako naglašena kora dostigla gotovo jednu polovinu duže cijele lađe.⁹⁵ Izvana gledano, pored prizidane sakristije, kontrafori su bili s južne i sjeverne strane. Dimenzijama je bila usporediva s velikom crkvom u Bobovcu – 24,20 m duljine i 8 m širine u unutrašnjosti. U materijalima, obradi i ostacima umjetničkoga uređenja, crkva nije zaostajala za drugim značajnim lokalitetima, dapače. Rad Pave Anđelića je u kronologizaciji ove crkve iznimno bitan. Naime, u Državnom arhivu Dubrovnika sačuvana je oporuka Radića Mišetića, koji je preminuo u Fojnici 1449. godine i koji je ostavio pet dukata crkvi u Vranduku, s napomenom da se taj novac mora uložiti u kuću Reda male braće. Osim ovoga traga, postoji i onaj iz 1461. godine, istoga karaktera, vezan za oporuku Dubrovčanina Mileta Radičevića, koji je donirao i gradnje u Bobovcu. Ono što ovu crkvu izdvaja od ostalih jest jedno autorstvo, koje nije u cijelosti razjašnjeno. Naime, znameniti kipar, Šibenčanin Ivan Hreljić,⁹⁶ iz

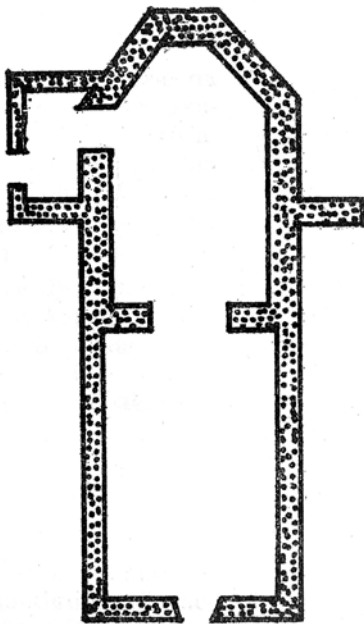
⁹³ Arhitektonske osobine crkve u Varošišću postaju poznate nakon arheoloških radova koje je 1968. proveo Pavao Anđelić, a nakon slučajnog otkrića 1967. godine Fikreta Ibrahimpašića, direktora Muzeja grada Zenice i samog Anđelića. PAVAO ANĐELIĆ, "Ruševine srednjovjekovne crkve u Varošišću kod Vranduka," u: *Radovi simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura”*, Zenica, 1973., str. 439-440.

⁹⁴ PAVAO ANĐELIĆ, "Umjetnički krug Jurja Dalmatinca i Bosna", u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 3-6, Zagreb, 1982., str. 205. [Online]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/225066>.

⁹⁵ O značaju i ulozi pozicije, karaktera, načina izgradnje, arhitektonskih i liturgijskih osobina korskih pregrada, posebice kod crkvi propovjedničkih redova više u radovima Igora Fiskovića. IGOR FISKOVIĆ, "Nove spoznaje o gradnjama i oblicima crkve franjevaca na otoku kod Korčule", u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 43, no. 1, Split, 2016., str. 257-301. [Online]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/193041>

⁹⁶ <https://hbl.lzmk.hr/clanak/hreljic-ivan> - VIŠNJA FLEGO, *Hreljić, Ivan* (26. 12. 2024.); EMIL HILJE, "Šibenski graditelj i klesar Ivan Hreljić u svjetlu arhivske građe", u: *Ars Adriatica*, br. 3, Zadar, 2013., str. 142. [Online]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/112110>.

kruga Jurja Dalmatinca, 1462. godine potpisao je ugovor s upravnikom samostana i crkve Svete Marije u Vranduku o izvođenju klesarskih radova.⁹⁷ Odavde proistječe da je crkva građena prije 1449., a da umjetničko uređenje nije završeno prije 1462. godine.⁹⁸ Poznajući činjenicu o padu Vranduka 1463. godine, sa sigurnošću se da pretpostaviti i da su crkva i samostan uništeni tom prilikom.

Slika 13. Tlocrt crkve u Varošiću, crtež Borislava Majdandžića prema Pavi Anđeliću.⁹⁹

Na povijesnim temeljima današnjega franjevačkog sjedišta u **Fojnici** zabilježene su gradnje prije osmanskog vremena. Prvi samostan i župna crkva, nekada posvećena svetoj Mariji, izgrađeni su u Fojnici krajem XIV. stoljeća. Ta prva lokacija, međutim, razlikuje se od sadašnje, jer se nekada nalazila u Pazaricama, s druge strane doline

⁹⁷ P. ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, str. 450-451.

⁹⁸ P. ANĐELIĆ, "Ruševine srednjovjekovne crkve u Varošiću kod Vranduka", str. 451.

⁹⁹ P. ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, tabla 204-205.

rijeke Fojnice, dok je suvremeni samostan lociran na padinama brda Križ. Još uvijek nije posve jasno kada i kako je na tom mjestu podignuto prvo franjevačko sjedište, ali je sasvim moguće da su rudari, stigli iz zapadnih zemalja u srednju Bosnu, utjecali i čak financijski pomogli osnivanje lokaliteta u Fojnici, gdje su se nalazili važni rudnici.¹⁰⁰ Preciznije, katolici iz Dubrovnika, Dalmacije, pa čak i Saksonci, kao iskusni i profesionalni rudari došli su sa svojim svećenicima, čiji je zadatak bio zadržati pastoralnu skrb na svojim jezicima: njemačkom i talijanskom.¹⁰¹ Bili su dobrobrano uključeni u izgradnju novih samostana i crkava, ne samo u Fojnici, već i u Srebrenici, Olovu, Zvorniku i Kreševu, u blizini Fojnice. Nije poznato je li mjesto uništeno tijekom prvoga pohoda na Bosnu 1463., ali je jedno rušenje zabilježeno između 1521. i 1524. godine kada su srušeni i samostan i župna crkva. Potom su 1527. zatražene dozvole za novi samostan i crkvu, a tek su 1594.-1598. godine izgrađene. U međuvremenu, prema drugim izvorima, samostan je popravljen 1478. godine, ali je ostao u skromnom mjerilu i ne tako važnom arhitektonskom stanju. Kasnije, na prijelazu stoljeća, braća su se preselila na svoje sadašnje mjesto, na brdo Križ.¹⁰²

Kreševo je jedno od najstarijih naselja u Bosni. U pisanim se zapisima navodi da su njezini rani početci vezani uz aktivnosti vađenja rude u gradu: rudarstvo je i dalje najznačajnija aktivnost na području Kreševa. Franjevački samostan u Kreševu osnovan je već u XIV. stoljeću. Neki izvori kažu da je Katarina, pretposljednja bosanska kraljica, utemeljila samostan. Kompleks koji se sastojao od gotičke crkve i samostana, srušen je 1521.-1524. godine tijekom velike kampanje progona koji je proveden nakon dolaska Osmanlija u Bosnu.¹⁰³

Franjevačka prisutnost i u **Krajini** seže u srednji vijek. Između XIV. i XVI. stoljeća postojalo je nekoliko franjevačkih samostana u Krajini:

¹⁰⁰ MIJO V. BATINIĆ, *Franjevački samostan u Fojnici od stoljeća XIV.-XX.*, Zagreb, 1913., str. 15-16.

¹⁰¹ *Isto*, str. 17.

¹⁰² M. V. BATINIĆ, *nav. dj.*, str. 15-16; I. STRAŽEMANAC – S. SRŠAN, *nav. dj.*, str. 224-227.

¹⁰³ IGNACIJ STRUKIĆ, *Povjestničke crtice Kreševa i franjevačkog samostana*, Pretisak izdanja "Bosanske pošte" iz 1899., Kreševo, 2008., str. 37; I. STRAŽEMANAC – S. SRŠAN, *nav. dj.*, str. 226-231; M. KARAMATIĆ, *nav. dj.*, str. 127.

Bihać, Bijela, Stijena, Bosanska Krupa, Greben kod Krupe na Vrbasu, Kamengrad, Lijevče, Obrovac, Otoka, Zvečaj, ali su svi uništeni dolaskom otomanskih vlasti u Bosnu.¹⁰⁴ Prvi pisani dokaz o fratarskom prisustvu u Banjoj Luci vezan je za razdoblje 28. srpnja 1494. – 15. srpnja 1495., kada je ugarska kraljevska komora zabilježila financijsku pomoć namijenjenu franjevcima u Banjoj Luci.¹⁰⁵

Na **istoku i sjeveroistoku tadašnje države**, kao i u drugim samostanima u Bosni u XIV. i XV. stoljeću, postoji vrlo malo određenih dokaza o osnivanju samostana. Mnogi upućuju na postojanje franjevačkoga samostana u Tuzli već krajem XIV. ili najkasnije početkom XV. stoljeća. Čak su i neki povjesničari spominjali samostane u Gornjim i Donjim Solima, koji danas odgovaraju Gornjoj i Donjoj Tuzli. Oba samostana prvi put se u pisanim izvorima spominju 1506., kasnije 1514. samo samostan u Gornjoj Tuzli, a u osmanskim dokumentima 1533. spominje se crkva u Donjoj Tuzli, a 1548. godine samostan i župna crkva posvećeni sv. Petru.¹⁰⁶

Povijest kršćanstva na području **Posavine** jedna je od tema koja nije jasno povijesno utvrđena, ali je po prilici vezana za prva stoljeća nakon Krista, kada je teritorij Posavine pripadao rimskoj provinciji Panoniji. Veliko pokrštavanje stanovništva, doseljenih plemena Avara i Slavena, dogodilo se već tijekom VII. i VIII. stoljeća.¹⁰⁷ Franjevci su bili nazočni u Posavini i prije, a imali su nekoliko samostana: Modriča, Skakava, Svete Marije u Polju, Tolisa itd.,¹⁰⁸ koji su srušeni tijekom osmanskih osvajanja u XV. stoljeću. U novije vrijeme otkriven je franjevački samostan u Skakavi iz XIV. stoljeća. Prvi se put spominje 1385. godine, pod osmansku vlast pao je 1463. godine zajedno s ostalim dijelovima Bosne, a nakon toga nije opstao još dugo. Nakon pada Srebrenika 1512. godine vjerojatno je srušen ili uništen.

Šire područje **Livna** dio je Provincije u kojoj je kršćanstvo osnovano vrlo rano, u kasnom klasičnom razdoblju. O njezinim korijenima

¹⁰⁴ M. KARAMATIĆ, *nav. dj.*, str. 144.

¹⁰⁵ PEJO ČOŠKOVIĆ, "Prve vijesti o franjevcima u Banjoj Luci", u: *Franjevački samostan i župa Petričevac – Banja Luka*, Banja Luka, 2006., str. 62.

¹⁰⁶ M. KARAMATIĆ, *nav. dj.*, str. 201.

¹⁰⁷ MATO ORŠOLIĆ, *Franjevački samostan i župa Tolisa*, Tolisa, 1998., str. 7.

¹⁰⁸ M. KARAMATIĆ, *nav. dj.*, str. 190.

svjedoči i niz rezultata arheoloških iskapanja u Livnu, kao što je ranokršćanska bazilika u Rešetarici ili dio oltarne ograde pronađene u Rapovinama, koja je datirana u IX. stoljeće. Govoreći o franjevcima, njihova prisutnost u Livnu zabilježena je još u srednjem vijeku. Kao i u ostatku Bosne, koji je bio pod udarom otomanskih osvajanja, i ovdje su mnoge franjevačke zgrade i crkve srušene. Neke od najvažnijih su crkve svetog Ivana Krstitelja i svetog Luke Evanđelista; potonja je pretvorena u džamiju. Osim toga, važan artefakt koji svjedoči o nazočnosti kršćanstva u Livnu je jedno zvono iz XV. stoljeća, nekoć pronađeno u Livnu, a danas čuvano u samostanu svetih Petra i Pavla u Gorici.¹⁰⁹

Prvi franjevački samostan u Livnu sagrađen je vjerojatno između 1340. i 1375. godine, kada je u Bosanskoj banovini izgrađeno prvih deset franjevačkih samostana. Međutim, kasnije je oštećen 1463. godine, tijekom osmanskih osvajanja u Bosni.¹¹⁰ U međuvremenu je područje privremeno oslobođeno, a franjevci su se vratili. Nažalost, mir je trajao samo do 1485. godine, kada su franjevačka imanja ponovno porušena i kasnije uništena.

Ovdje se, međutim, često nalaze neke suprotstavljene činjenice: osobito u raspravama o osnivanju prvoga samostana u Livnu. Neki od njih upućuju na to da je samostan svetog Ivana Krstitelja u Livnu najstariji franjevački samostan u današnjoj Bosni i Hercegovini. Tada je pripadao franjevačkoj provinciji *Sclavoniae*. Livno je teritorijalno pripadalo Dalmaciji koja je imala franjevački samostan i to kod Trogira, osnovan već 1214. godine, dok je sveti Franjo Asiški još uvijek bio živ.¹¹¹

Postojanje prvoga franjevačkog sjedišta na širem području **Lašvanske doline**, zabilježeno je već u XIII. stoljeću. Bila je to jedna župna crkva u Lašvi, koja je nekoć bila samo malo naselje. U XIV. stoljeću franjevci su tu podigli prvi samostan. Međutim, njegova kasnija povijest slabo je dokumentirana; poznato je da je srušen krajem XV.

¹⁰⁹ Isto, str. 71.

¹¹⁰ IGNACIJE GAVRAN, *Franjevački samostan i crkva Gorica – Livno: vodič*, Livno, 1995., str. 3.

¹¹¹ MARIJAN KARAULA, *Franjevački samostan u Livnu: prigodom 150. obljetnice samostana sv. Petra i Pavla na Gorici u Livnu*, Livno, 2009., str. 37-38.

stoljeća, nakon dolaska Osmanlija. Povijesni događaji koji su povezani sa srednjovjekovnom Bosnom zajednički su i ovom području; dakle, do XVIII. stoljeća nije bilo velikih katoličkih aktivnosti. Upravo u prvoj polovici stoljeća situacija se popravila i braća su počela pojačavati svoju prisutnost u Lašvanskoj dolini - u župi Guča Gora izgrađena je prva župna kuća, a tada je pripadala fojničkom samostanskom području.¹¹²

Dokazi o kršćanskoj prisutnosti na području **Rame** ukazuju na rano srednjovjekovno razdoblje kada su ovdje kršćani zasigurno bili prisutni, čak i prije dolaska slavenskih plemena. O tim nalazima svjedoče brojni dokazi, izgrađeni i napisani.¹¹³ Franjevci su izgradili prvi samostan u Šćitu vjerojatno još u XIV. stoljeću, neposredno prije dolaska Osmanlija u Bosnu. Rama je ostala slobodna sve do 1482. godine, oko 20 godina nakon pada Jajca. Već 1557. godine osmanska vojska uništila je i samostan i župnu crkvu. Uslijedila je obnova, jer se 1587. godine spominje u dokumentima. Godine 1653. samostan je opljačkan, a tom prilikom pogubljeno je nekoliko fratarara. Čak su i u kasnijem razdoblju zabilježena rušenja i ogromne štete na kompleksu: požari 1667. i 1682., te još jedan požar nakon osmanske opsade Beča 1683.-1699. godine.¹¹⁴ Napuštajući svoj dom u Šćitu 1686. godine braća su ponijela samo najvažnije predmete, od kojih je najvažnija Gospa, danas smještena u Sinju, često nazvana Gospa Sinjska, važna slika za katolike u Bosni, Hrvatskoj i šire - često razlog pohoda velikog broja hodočasnika.¹¹⁵

Zaključna razmatranja

Pad Bosanskoga Kraljevstva 1463. godine predstavljao je presudnu prekretnicu u povijesti Bosne i Hercegovine, s dugotrajnim posljedicama na društveni, politički, kulturni i arhitektonski pejzaž regije. Nestanak srednjovjekovnoga bosanskog državnog aparata ne samo da je izazvao dramatične političke promjene već je imao dubok

¹¹² M. KARAMATIĆ, *nav. dj.*, str. 89.

¹¹³ TOMISLAV BRKOVIĆ i dr., *Franjevački samostan Rama-Šćit*, Rama-Šćit, 2023., str. 9-13.

¹¹⁴ M. KARAMATIĆ, *nav. dj.*, str. 181-182.

¹¹⁵ T. BRKOVIĆ, *nav. dj.*, str. 16-20.

utjecaj na kulturni identitet, posebno kroz destruktivni učinak na sakralnu arhitekturu i franjevačku baštinu. Franjevci, koji su od trajnog naseljavanja 1291. i osnivanja Bosanske vikarije 1340. godine uspostavili snažnu prisutnost u Bosni, suočili su se s izazovom očuvanja svog identiteta i nasljeđa u potpuno novom političkom okruženju pod osmanskom vlašću.

Ovaj rad naglašava transformativni utjecaj osmanskog osvajanja na franjevački red i njihovu arhitekturu, što je bilo od ključnog značaja za oblikovanje religijskog i kulturnog identiteta srednjovjekovne Bosne. Prije pada Kraljevstva, franjevci su razvili bogatu sakralnu baštinu prilagođenu lokalnim potrebama, koja je odražavala suvremene europske tokove. Njihovi arhitektonski poduhvati, poput samostana u Milima kod Visokog, krunidbene i grobne crkve bosanskih kraljeva, te tornja svetoga Luke u Jajcu, koji je ostao najstariji sačuvani spomenik tog doba, svjedoče o uspješnoj sintezi lokalnih i europskih utjecaja. Međutim, osmansko osvajanje naglo je prekinulo taj procvat. Unatoč Ahdnami iz 1463. godine, kojom je sultan Mehmed Osvajač formalno zajamčio zaštitu franjevaca i njihovih vjerskih sloboda, mnogi su samostani i crkve uništeni ili teško oštećeni. Time je prekinut kontinuirani razvoj gotičkoga stila prilagođenog lokalnim potrebama, ostavljajući iza sebe fragmentarne tragove bogate arhitektonske baštine.

Unatoč teškim okolnostima, franjevci su pokazali iznimnu sposobnost prilagodbe i očuvanja svoga kulturnog identiteta. U uvjetima ograničene slobode, njihova graditeljska aktivnost poprimila je skromniji karakter, ali je zadržala simboličku važnost za katoličku zajednicu. Njihova uloga u očuvanju katoličkog identiteta u Bosni, u kontekstu višestoljetne osmanske vladavine, predstavlja primjer kulturnog otpora i kontinuiteta.

Bogata sakralna baština franjevaca iz predosmanskog razdoblja danas je od iznimne važnosti za razumijevanje srednjovjekovne Bosne i njezinih kulturnih veza s ostatkom Europe. Preostali arhitektonski fragmenti i povijesni lokaliteti nisu važni samo u povijesnom kontekstu, nego i kao izvori za suvremena interdisciplinarna istraživanja, edukaciju i širenje svijesti o važnosti očuvanja kulturnog nasljeđa. Ovi lokaliteti nude izniman potencijal kao polazišta za arheološka i povijesna istraživanja, ali i kao simbolička mjesta pamćenja. Njihova

valorizacija i očuvanje ključni su za razumijevanje ne samo srednjovjekovne Bosne nego i dugotrajnoga kulturnog identiteta regije. Stoga je nužno nastaviti s interdisciplinarnim istraživanjima, arheološkim iskopavanjima i konzervatorskim radovima kako bi se osiguralo očuvanje ovog dragocjenog nasljeđa. Pad Bosanskoga Kraljevstva označio je kraj jedne povijesne epohe, ali franjevačka baština – unatoč razaranjima – ostaje trajni simbol otpora, kontinuiteta i kulturne opstojnosti na prostoru današnje Bosne i Hercegovine.